

Imam Sadiq Research Institute
for Islamic Sciences

Research Institute for Political
and Defence Studies

ISSN:2538-3795

Website: <http://ids.isri.ac.ir>

Volume : 1 ; Number : 2

Challenges and Solutions for Establishing Economic Security Within the Framework of the Quran and Conventional Economics

Ezzatollah Motamed*, Mostafa Shahidi Nasab**, Mohammadreza Asghari***

<https://doi.org/10.22034/ids.2025.214341>

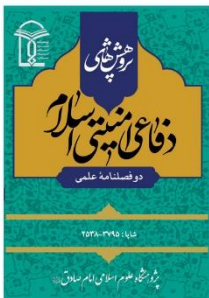
Received: 2024-08-29 - Accepted: 2024-11-10

(38-66)

Abstract

Economic security is considered the most important indicator of development. Economic security brings about economic growth, and economic growth, with the content of "expanding productive employment," is one of the factors in ensuring employment and income security. In order to systemize in the field of economic security, examining the challenges and solutions of economic security is of particular importance. Therefore, the issue of this research is to identify the challenges of economic security and provide solutions to overcome them. Therefore, the question of this research is: What are the challenges and solutions for creating economic security from the perspective of the Quran and economics? This research is qualitative in terms of method and has a multi-level nature. The method of data collection is library and documentary, and the method of data analysis is analytical-descriptive, analysis of verses and hadiths. The results of this research show that the challenges facing economic security, from the Quranic point of view, include (theft, usury, hoarding, etc., and from the economic point of view, include inflation, recession, smuggling of goods, etc. The results of this research also show that the Quranic solutions for creating economic security include encouraging production, respecting people's property rights, avoiding extravagance, etc., and economic solutions for creating economic security include direct support for production, exiting stagflation, export-oriented production, etc.

Keywords: Economic Security, Economic Insecurity, Challenge, Solution, Quran, Economics

* PhD in Jurisprudence and Fundamentals of Law, University of Tehran, Farabi Campus, Qom, Iran, Email: motamed867@gmail.com

** Postdoctoral Researcher in Financial Management, Imam Sadegh University, Tehran, Iran, (Corresponding Author) m.shahidinasab@gmail.com

*** PhD in Accounting, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran, Email: mrav20@gmail.com

چالش‌ها و راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی در چهارچوب قرآن و اقتصاد متعارف

عزت‌الله معتمد*، مصطفی شهیدی‌نسب**، محمدرضا اصغری***

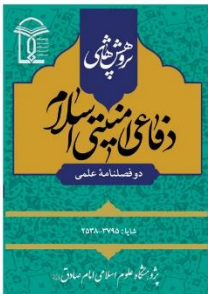
شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.22034/ids.2025.214341>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰
(۶۶-۲۸)

چکیده

امنیت اقتصادی مهم‌ترین شاخص توسعه‌یافتگی به‌شمار می‌رود. امنیت اقتصادی رشد اقتصادی را به‌همراه می‌آورد و رشد اقتصادی با محتوای «گسترش اشتغال مولد»، یکی از عوامل تأمین امنیت اشتغال و درآمد است. به‌منظور نظام‌سازی در حوزه امنیت اقتصادی، بررسی چالش‌ها و راهکارهای امنیت اقتصادی از اهمیت خاصی برخوردار است. از این‌رو مسئله این پژوهش، آسیب‌شناسی چالش‌های امنیت اقتصادی و ارائه راهکارهای برای رفع آنهاست. بنابراین، پرسش این پژوهش آن است که چالش‌ها و راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآن و اقتصاد چیست؟ این پژوهش از حیث روش، کیفی و ماهیت چندسطحی دارد. روش گردآوری اطلاعات، به‌صورت کتابخانه‌ای و اسنادی، و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به‌صورت تحلیلی-توصیفی، تحلیل آیات و روایات است. نتیجه بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد که چالش‌های پیش روی امنیت اقتصادی، از دیدگاه قرآنی شامل (سرقت، ربا، احتکار و...) و از دیدگاه اقتصادی شامل تورم، رکود، قاچاق کالا و... می‌باشند. همچنین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که راهکارهای قرآنی برای ایجاد امنیت اقتصادی شامل تشویق به تولید، احترام به مالکیت افراد، پرهیز از اسراف و... و راهکارهای اقتصادی برای ایجاد امنیت اقتصادی شامل حمایت مستقیم از تولید، خروج از رکود تورمی، تولید صادرات‌محور و... می‌باشند.

واژگان کلیدی: امنیت اقتصادی، ناامنی اقتصادی، چالش، راهکار، قرآن، اقتصاد.

- * دکتری فقه و مبانی حقوق دانشگاه تهران
پردیس فارابی، قم، ایران،
motamed867@gmail.com
- ** پژوهشگر فوق دکتری مدیریت مالی دانشگاه
امام صادق، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)
m.shahidinasab@gmail.com
- *** دکتری حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی
واحد قم، قم، ایران، mrav20@gmail.com

مقدمه

اقتصاد در عرصه‌های متنوعی از زندگی بشر از گذشته تا حال تأثیرگذار بوده و نقش تعیین‌کننده‌ای داشته است. درهم‌تنیدگی این حوزه با حوزه‌های دیگر چنان است که بعضاً نمی‌توان اقتصاد را نادیده گرفت. خداوند نیز در آیات فراوانی از قرآن مجید به مسائل اقتصادی پرداخته است. بررسی روایات نیز نشان‌دهنده اهمیت فوق‌العاده اقتصاد است. یکی از اهداف کلان نظام اقتصادی اسلام امنیت اقتصادی است.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام آمده است: «ثَلَاثَةُ اشْيَاءٍ يَخْتِاجُ النَّاسُ طُرَا إِلَيْهَا: الْأَمْنُ وَالْعَدْلُ وَالْخِصْبُ؛ (تحف العقول: ۳۲۰) سه چیز است که همه مردم به آنها نیاز دارند: امنیت، عدالت و فراوانی نعمت». گفتار امام صادق علیه السلام اطلاق دارد و به طور قطع شامل عرصه اقتصادی نیز می‌شود و در نتیجه امنیت اقتصادی را نیز در بر می‌گیرد. به یقین نیاز همه مردم به این سه امر، برای آن است که به زندگی مطلوب دست یابند.

اقتصاد، هم در امنیت فرهنگی جامعه و هم بر امنیت سیاسی جامعه مؤثر است. نظام اقتصادی ناکارآمد به گسترش تکاثر، فقر و دیگر مفاسد اقتصادی در جامعه خواهد انجامید. که به نوبه خود به ایجاد ناامنی اقتصادی در جامعه می‌انجامد. بنابراین، امنیت اقتصادی بر ابعاد گوناگون امنیت اجتماعی تأثیری مستقیم دارد و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اقتصاد با این جایگاه ویژه لوازمی دارد که بدون آن نمی‌تواند پویا و مشکل‌گشا باشد. یکی از این لوازم مؤثر، امنیت اقتصادی است.

از طرفی، اقتصاد نیز دارای سه بخش تولید، توزیع و مصرف می‌باشد که در هرکدام از این ارکان، امنیت اقتصادی قابل طرح است. بر این باوریم که در صورت برقراری نظام مصرفی صحیح در جامعه، امنیت دو رکن قبل (تولید و توزیع) هم به نحو بهتری تأمین می‌شود و حتی شاید -چنان‌که در ادامه تشریح می‌شود- لازمه این دو بخش نیز باشد. به عبارت دیگر، اگر امنیت اقتصادی در تولید و توزیع کالا وجود داشته باشد، اما مصرف‌کننده‌ای برای آن نباشد؛ نهایتاً ناامنی موجود در بخش مصرف به تولید و توزیع نیز منتقل شده، به ایجاد ناامنی چندسطحی در اقتصاد خواهد انجامید.

در این مقاله به دنبال آن هستیم که با استفاده از روش تحلیل قرآنی - حدیثی و نیز روش تحلیلی - توصیفی به این پرسش‌ها پاسخ دهیم:

۱. چالش‌های ایجاد امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآنی و اقتصادی چیست؟

۲. راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآنی و اقتصادی چیست؟

فرایند تحقیق بدین صورت بوده است که در ابتدا چالش‌های مربوط به امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآنی و روایی و نیز از دیدگاه متعارف در اقتصاد بحث شده است. در ادامه، راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی از دیدگاه آیات و روایات و نیز اقتصاد متعارف، با تمرکز بر مقوله حمایت از کالای داخلی استخراج گردیده است.

براین اساس پس از این مقدمه و در بخش اول، به تبیین تعاریف و مفاهیم مربوط به امنیت اقتصادی می‌پردازیم؛ در بخش دوم، چهارچوب نظری پژوهش را تبیین خواهیم کرد؛ در بخش سوم، چالش‌های ایجاد امنیت اقتصادی را با رویکرد قرآنی و اقتصادی بررسی می‌کنیم. در بخش چهارم، راهکارهای ایجاد امنیت در حوزه اقتصادی را با رویکرد قرآنی و اقتصادی تبیین خواهیم نمود؛ و در پایان، از کار نتیجه‌گیری کرده، توصیه‌های سیاستی را ارائه می‌کنیم.

۱. تعاریف و مفاهیم

۱-۱. امنیت اقتصادی

برای امنیت، تعاریف متنوعی ارائه شده است؛ اما به نظر می‌رسد مناسب‌ترین تعریف برای امنیت اقتصادی، این تعریف باشد: «امنیت سرمایه‌گذاری، اشتغال، درآمد و دارایی عادلانه افراد» (اینگهارت، ۱۳۷۳: ۱۰).

طبعاً امنیت اقتصادی نیز دارای شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی است که حدود و مرزهای این تعریف را روشن می‌سازد. این شاخص‌ها همان ارکان مهم اقتصادند که مشتمل بر تولید، توزیع و مصرف می‌باشند. در صورتی که تولید در جامعه به میزان کافی و متناسب با نیاز واقعی جامعه و با در نظر گرفتن عادلانه سهم عوامل تولید انجام پذیرد، می‌توان ادعا کرد که گام اولیه برای امنیت اقتصادی برداشته شده است، دلیل این امر کاملاً روشن است؛ زیرا

تولید کافی نیازهای جامعه را تأمین می‌کند و تأمین نیازهای جامعه منجر به از بین رفتن فقر می‌انجامد. طبعاً با ریشه‌کن شدن فقر، آسیب‌های اقتصادی در جامعه، مانند سرقت و تجاوز به اموال دیگران، کاهش خواهد یافت.

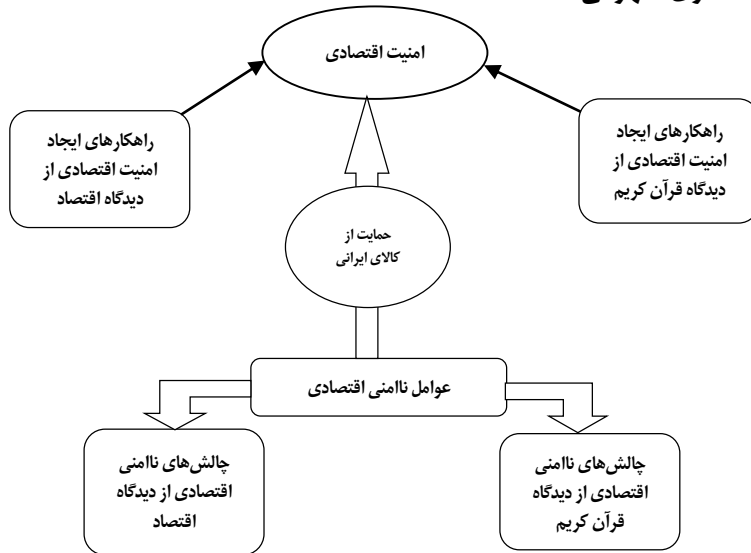
توزیع کارآمد نیز شاخص مهم دیگر در تأمین امنیت اقتصادی است. در صورت عدم رعایت عدالت توزیعی، رفته رفته تولید نیز مختل خواهد شد؛ چون افرادی که در تولید مشارکت دارند، خواهان سهم بری عادلانه در توزیع نیز هستند. بنابراین، در صورتی که سهم عوامل تولید در توزیع عادلانه لحاظ نشود، تولید دچار اختلال خواهد شد و بالتبع این عوامل به سمت مفاسد اقتصادی، از جمله احتکار، ربا و... پیش خواهند رفت و مجدداً نیازهای مردم تولید نخواهد شد.

رکن دیگری که اهمیت زیادی در تأمین امنیت اقتصادی دارد، بحث مصرف است. در صورتی که نظام تولید و توزیع کشور کاملاً صحیح باشد، اما نظام مصرف به سمت تولیدات داخلی گرایش نیابد، چرخه تأمین امنیت دچار آسیب جدی خواهد شد؛ چون مصرف نشدن کالای تولیدشده در داخل به معنای رکود در بخش تولید و نتیجتاً تعطیلی این بخش می‌باشد. نظام مصرف نادرست، دومینووار به چالش‌هایی عمده در اقتصاد خواهد انجامید:

۱. رکود اقتصادی
۲. تشدید بیکاری
۳. اختلال در نظام تولید
۴. اختلال در نظام توزیع
۵. افزایش ناامنی اقتصادی

بنابراین، ایجاد امنیت اقتصادی در جامعه، نیازمند چرخه مناسب تولید، توزیع و مصرف در جامعه است. با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان ادعا کرد که چرخه مصرف آخرین مؤلفه و تأثیرگذارترین آنهاست.

۲. الگوی مفهومی

فرایند تحقیق بدین صورت است که در ابتدا چالش‌های مربوط به امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآنی و روایی و نیز از دیدگاه متعارف در اقتصاد بحث شده است. در ادامه، راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی از دیدگاه آیات و روایات و نیز اقتصاد متعارف با تمرکز بر مقوله حمایت از کالای داخلی استخراج می‌گردد. بنابراین، چهارچوب نظری این پژوهش بدین صورت است:

۳. چالش‌ها

۳-۱. چالش‌های قرآنی و روایی

بررسی آیات و روایات، حاکی از آن است که می‌توان به دلالت التزامی مواردی را یافت که موجب ایجاد ناامنی اقتصادی می‌شود:

الف) غارت و دست‌اندازی به اموال مردم و جامعه: یکی از موارد مهمی که نقش بسزایی در از بین بردن امنیت اقتصادی دارد، موضوع از بین بردن بیت‌المال است. دست‌اندازی به بیت‌المال، از طرق ذیل موجب ناامنی خواهد شد:

۱. سلب آرامش مردم
۲. تحمیل هزینه‌های سنگین بر مردم

۳. رواج روح بی‌اعتمادی در جامعه

۴. ترویج بی‌عدالتی در جامعه

۵. ایجاد فاصله طبقاتی در جامعه

۶. از بین رفتن روحیه کار و تلاش

بررسی قرآن کریم نشان دهنده شواهدی است که از وجود رویکردی سخت در برابر غارت بیت‌المال حکایت دارد:

«وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (مائده: ۳۸)؛ دست مرد دزد و زن دزد را به کیفر عملی که انجام داده‌اند، به‌عنوان یک مجازات الهی، قطع کنید! و خداوند توانا و حکیم است.»

در این آیه، خداوند دستور می‌دهد که دست زن و مرد سارق را به‌دلیل سرقتی که مرتکب شده‌اند، قطع کنند. شدت مجازاتی که قرآن برای سرقت تعیین کرده، به نسبت دیگر مجازات‌های اسلامی، نشان‌دهنده اهمیت بالای مقوله سرقت است. یکی از مهم‌ترین پیام‌های این آیه شریفه آن است که امنیت در جامعه باید با قاطعیت حفظ شود. همچنین امنیت اجتماعی به قدری مهم است که برای آن باید دست دزد قطع شود (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ۵: ۵۳۸-۵۳۷؛ قرائتی، ۲، ۱۳۸۳: ۲۹۰).

نکته بعد، برخورد قرآن با اخلاص‌گران اقتصادی است. در این آیه در صدور حکم، خداوند بین زنان و مردان تفاوتی قائل نشده است. در برخی احکام به دلیل ویژگی‌های زنان، با رأفت خاصی با ایشان برخورد شده است؛ اما در مورد سرقت، شدت و قاطعیت مثل مردان است. این نکته اهمیت دوچندان حفظ امنیت اقتصادی را نشان می‌دهد.

تأثیر جهت‌گیری شدید قرآن در برابر سرقت بر ایجاد امنیت اقتصادی پایدار، در موارد فراوانی قابل بررسی است:

۱. با برچیده شدن سرقت از جامعه، تولید و سرمایه‌گذاری گسترش می‌یابد و امنیت اشتغال فراهم می‌شود؛

۲. دارایی و اموال فیزیکی افراد نیز باثبات خواهد شد.

- ب) نظام ربوی: نظام ربوی و ربا از مهم‌ترین دلایل تخریب تولید و امنیت اقتصادی در جامعه به‌شمار می‌رود. پیامدهای این پدیده را می‌توان چنین برشمرد:
۱. توزیع نامطلوب ثروت و افزایش شکاف طبقاتی
 ۲. تهدید ماهیت نظام اقتصادی
 ۳. افزایش میزان بدهی در جامعه
 ۴. رشد قارچ‌گونه سرمایه‌های مالی غیرمولد
 ۵. افزایش بیکاری

باتوجه به این پیامدها، قرآن کریم راه و روش مستحکمی را در برابر این پدیده درپیش گرفته است؛ چنان‌که در ادبیات قرآنی از رباخواری به «جنگ با خدا» تعبیر شده که نشان دهنده شدت مقابله دین مبین اسلام با این پدیده است. در ادامه به برخی از این آیات اشاره می‌شود:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (آل عمران: ۱۳۰)»

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! ربا را [با سود] چندین برابر مخورید و از خدا پروا کنید؛ باشد که رستگار شوید.» این آیه صراحتاً مؤمنان را از اکل ربا منع کرده است؛ یعنی مالی را که از راه ربا به‌دست می‌آید، استفاده نکنید (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ۲: ۶۲۶؛ قرائتی، ۱۳۸۳، ۱: ۶۰۵). همچنین در آیات ۲۷۹ و ۲۷۸ سوره بقره نیز به موضوع ربا با شدت بیشتری اشاره شده است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (بقره: ۲۷۸) فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتِغُوا فَلَئِمَّ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (بقره: ۲۷۹)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از خدا پروا کنید؛ و اگر مؤمن‌اید. آنچه را که از ربا باقی مانده است واگذارید؛ و اگر (چنین) نکردید، بدانید به جنگ با خدا و فرستاده وی برخاسته‌اید؛ و اگر توبه کنید، سرمایه‌های شما از خودتان است؛ نه ستم می‌کنید و نه ستم می‌بینید.

از این آیه نیز آشکارا حرمت ربا استنتاج می‌شود و چنین برمی‌آید که نه تنها خداوند از ربا

نهی فرموده، بلکه انجام آن را معادل جنگ با خدا معرفی کرده است. از آموزه‌های دینی این‌گونه برداشت می‌شود که یکی از حکمت‌های تحریم ربا، هدایت سرمایه‌ها به سمت تولید است. امام صادق علیه السلام در روایتی می‌فرماید:

اگر رباخواری حلال بود، مردم فعالیت‌های تولیدی و تجارت را که مورد نیاز ایشان بود، رها می‌کردند؛ پس خداوند ربا را حرام نمود تا مردم از حرام به حلال روی آورند و به سراغ کسب و کار و خرید و فروش بروند (صدوق، ۱۴۰۵ق: ۵۶۷).

بر اساس آنچه درباره ممنوعیت ربا عنوان شد، می‌توان به تأثیر منفی ربا در ایجاد امنیت اقتصادی پی برد. نتیجه این‌که:

۱. حذف ربا از جامعه باعث رونق تولید و فعالیت‌های اقتصادی و نیز ایجاد امنیت اشتغال برای تولیدکنندگان می‌شود؛

۲. حذف ربا از طریق ایجاد رونق در اقتصاد، موجب کاهش فاصله طبقاتی در جامعه می‌شود و نهایتاً با رفع فقر، امنیت اقتصادی را در جامعه تقویت می‌کند.

پ) کنز: از دیگر چالش‌هایی که می‌توان در زمینه امنیت اقتصادی مطرح کرد، ممنوعیت کنز است. کنز مال به معنای ذخیره‌سازی پول و خارج کردن آن از گردش است. راغب اصفهانی می‌گوید: کنز یعنی جمع کردن بعضی از مال روی بعضی دیگر و نگهداری آن؛ و مراد از کنز، ذخیره نمودن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۷۰۸). مؤلف مصباح المنیر کنز کردن مال را به معنای جمع و ذخیره کردن مال می‌داند. لغت‌شناسان دیگر نیز مفاهیم مشابهی را ذکر کرده‌اند که از مجموع آنها سه ویژگی برای مفهوم کنز استفاده می‌شود: جمع کردن، انباشتن و راکد گذاشتن. در معنای لغوی کنز نیز طلا و نقره خصوصیت ندارند و هر نوع مالی که به این نحو ذخیره شود، کنز نامیده می‌شود (حسینی، ۱۳۸۸: ۱۳۳).

مفسران نیز محدوده کنز را مطلق مال و ثروت دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۳۹۳ق: ۹: ۲۴۷). چنین عملی موجب می‌شود تا ثروتی برای تولید در اختیار مدیریت و نیروی کار قرار نگیرد. اسلام یکی از مهم‌ترین عوامل بحران اقتصادی را مال‌اندوزی می‌داند و آن را امری نادرست و حرام برمی‌شمارد. پس همان‌گونه که ثروت عمومی و انفال باید در اختیار کار و اقتصاد تولیدی قرار گیرد، باید جلوی انباشتن ثروت و کنز کردن آن را گرفت و نگذاشت تا به شکل

سکه از چرخه عمل اقتصادی خارج شود و در شکوفایی و تولید اقتصادی نقش نداشته باشد. بحران ناشی از کنز، مستقیماً امنیت اقتصادی را دچار اختلال می‌کند.

... وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (توبه: ۳۴).

... و کسانی را که طلا و نقره را گنجینه (و ذخیره و پنهان) می‌سازند و در راه خدا انفاق نمی‌کنند، به مجازات دردناکی بشارت ده!

الإمام الصادق علیه السلام: إِنَّمَا عَطَاكُمْ اللَّهُ هَذِهِ الْفُضُولَ مِنَ الْأَمْوَالِ لِتُوجَّهَ بِهَا حَيْثُ وَجَّهَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُعْطِكُمْوهَا لِتَكْتُمُوهَا (صدوق، ۱۴۰۵ق: ۵۷)

امام صادق علیه السلام: جز آن نیست که خداوند این ثروت‌های بیشین را به شما عطا فرموده است تا آن را هرگونه خدا خواهد، صرف کنید؛ نه آنکه آن را انباشته نمایید.

چنان‌که عنوان شد، از دیدگاه اقتصاد نیز عواملی وجود دارند که موجب تخریب امنیت اقتصادی می‌شوند که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۲-۳. چالش‌های اقتصادی

الف) تورم و گرانی: تورم، آثار اقتصادی متعددی در جامعه خواهد داشت. نااطمینانی تورم یکی از این آثار است که موجب کاهش امنیت اقتصادی می‌شود؛ بدین معنا که فعالین اقتصادی توان پیش بینی نرخ تورم را ندارند و از میزان آن در آینده نامطمئن‌اند. برطبق نظر اقتصاددانانی چون فریدمن (۱۹۷۷م)، ناهماهنگی و بی‌ثباتی در اهداف و برنامه‌های سیاست‌مداران، موجب افزایش نااطمینانی تورم در دوران با تورم بالای اقتصادی خواهد شد. درواقع این شکل از تورم با ایجاد انحراف در تصمیمات مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، اثر منفی بر تولید و امنیت اقتصادی خواهد داشت. همچنین شرایط کاهش امنیت اقتصادی ناشی از تورم، موجب افزایش ریسک بازگشت سرمایه تولیدکنندگان خواهد شد. همچنین عدم اطمینان، باعث افزایش عدم اطمینان در دستمزدها و سود می‌شود که این امر موجب اختلال در سرمایه‌گذاری و تولید می‌گردد (فرنقی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴).

ب) رکود اقتصادی: افزایش ریسک و نااطمینانی و کاهش امنیت اقتصادی، ازجمله عواملی است که با رکود اقتصادی مرتبط است. درواقع، امنیت اقتصادی برای رونق تولید و فعالیت‌های اقتصادی، ضروری است. افزایش نااطمینانی و کم‌رنگ شدن امنیت اقتصادی

ناشی از عواملی مانند تحریم، ریسک سرمایه‌گذاری برای تولید را افزایش می‌دهد و تأثیر منفی بر رونق تولید خواهد داشت. در واقع، رکود به افزایش بیکاری و کاهش تقاضا برای کالا و خدمات می‌انجامد. این امر بر همهٔ بنگاه‌های اقتصادی تأثیر می‌گذارد و موجب کاهش امنیت اقتصادی و رشد اقتصاد خواهد شد؛ بنابراین، در این شرایط، باید سیاست‌های حمایت از مصرف‌کنندگان و حمایت از تولیدکنندگان و صنایع آسیب‌دیده وضع شود تا با افزایش اعتماد مردم و مصرف آنها، به رشد اقتصادی و کاهش بیکاری و ناامنی اقتصادی بینجامد (شجری، ۱۳۸۸: ۱۰).

پ) بهره‌وری پایین اقتصاد: بهره‌وری بر استفادهٔ بهینه از منابع کمیاب در اقتصاد تأکید دارد؛ بنابراین، در یک نظام اقتصادی امن، هدف استفادهٔ بهینه از منابع است. عوامل مؤثر بر بهره‌وری به چهار دسته تقسیم می‌شوند: سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی؛ تحقیق و توسعه و بهبود فناوری؛ دستمزد و تأمین سرمایه؛ و تجارت در سطح جهانی. سرمایهٔ انسانی تحصیل‌کرده و متخصص به‌علت داشتن دانش استفاده از تجهیزات و ماشین‌آلات، بهره‌وری تولید را افزایش می‌دهد. تحقیق و توسعه و رشد فناوری نیز موجب افزایش سطح بهره‌وری عوامل تولید در اقتصاد می‌شود. در دنیای امروز، ارتقای بهره‌وری نقش مهمی در امنیت و رشد اقتصادی و سطح زندگی افراد یک جامعه دارد. بخش بااهمیتی از رشد تولید کالا در کشورهای توسعه‌یافته ناشی از عامل کار و سرمایه نیست بلکه؛ از بهره‌وری ناشی می‌شود. بنابراین، افزون‌بر سرمایه فیزیکی، عامل بهره‌وری نیز از چالش‌های ایجاد امنیت اقتصادی است (جهانگرد و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲).

ت) قاچاق کالا: قاچاق کالا از مواردی است که امنیت اقتصادی کشورها را تهدید می‌کند. قاچاق کالا، هرچند در برخی موارد در کوتاه‌مدت به رفاه اقتصادی می‌انجامد، در بلندمدت اثر مخربی بر رشد و امنیت اقتصادی دارد. با توجه به سند چشم‌انداز بیست‌ساله، تقویت تولید ملی ضروری است. تقویت تولید ملی، با تقویت اقتصاد به امنیت اقتصادی می‌انجامد؛ اما قاچاق کالا از چالش‌هایی است که امنیت اقتصادی را تهدید می‌کند. قاچاق کالا اجرای سیاست‌های اقتصادی مانند اشتغال و رشد اقتصادی را با مشکل روبه‌رو می‌سازد و با رقابت نابرابر سبب رکود تولیدات داخلی می‌شود. این امر سبب می‌شود

صنایعی که توان رقابت با تولیدات خارجی را ندارند، با کاهش تولید کالا، زیان‌دهی و توقف فعالیت روبه‌رو شوند. همچنین قاچاق با تغییر الگوی مصرف مردم و بروز فشارهای تورمی ناشی از این الگوی مصرف، به تشدید فشار بر اقشار کم‌درآمد و کاهش امنیت اقتصادی می‌انجامد (وطن‌پور، ۱۳۸۷: ۱۲).

ث) واردات بی‌رویه: برای تقویت تولیدات داخلی، تدوین سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان در اقتصاد ضروری است. از جمله سیاست‌های حمایتی، جلوگیری از واردات بی‌رویه محصولات است که توان و ظرفیت تولید آن در داخل کشور وجود دارد. بسیاری از کشورها با وضع تعرفه روی کالاهای وارداتی، از ورود بی‌رویه این کالاها جلوگیری می‌کنند. وضع تعرفه‌ها و افزایش قیمت کالاهای وارداتی برای مصرف‌کننده داخلی، انگیزه و توان رقابت تولیدکننده داخلی را افزایش می‌دهد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲). البته باید توجه داشت که واردات کالاهای سرمایه‌ای و مواد اولیه می‌تواند به توان تولید داخلی کمک کند و طبق تحقیقات موجب افزایش رشد اقتصادی کشور خواهد شد؛ اما مشکل واردات کالاهای مصرفی است که در بسیاری از موارد به علت قاچاق یا سیاست‌های تعرفه‌ای نادرست، با قیمتی کمتر از تولیدات داخلی در دسترس مصرف‌کننده داخلی قرار می‌گیرد که با تضعیف تولیدکننده داخلی، امنیت اقتصادی کشور را کاهش می‌دهد (پورعبادالهی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶).

ج) کیفیت پایین تولید: امروزه با جهانی‌سازی اقتصاد، کسب مزیت رقابتی در افزایش کیفیت محصولات، از مسائل حیاتی هر تولیدکننده‌ای برای بقاست. رویکرد درونی که امروزه مورد توجه تولیدکنندگان قرار گرفته است، اشاره دارد که تولیدکنندگان برای کسب مزیت رقابتی، به جای توجه به عوامل بیرونی - که تحت کنترل و اختیار شرکت نیست - باید کانون توجه خود را بهبود عوامل درونی خود، از جمله افزایش کیفیت قرار دهند. بازارهای رقابتی و تغییر نیاز و درک مشتریان از محصولات، باعث افزایش اهمیت کیفیت محصولات شده است؛ بنابراین، برنامه‌ریزی عملیاتی برای افزایش کیفیت محصولات در وضعیت پرریسک بازار کنونی، به منظور افزایش امنیت اقتصادی کشور ضروری است (ولی‌پور و اکبرزاده، ۱۳۹۶: ۲)؛ از همین رو، برای حمایت از کالای ایرانی و ایجاد فرهنگ مصرف

کالای داخلی و درنهایت افزایش امنیت اقتصادی مدیریت کیفیت توسط تولیدکنندگان ضروری است. مدیریت کیفیت باید به وسیله مجموعه‌ای از تدابیر تولید به گونه‌ای باشد که محصول تولیدی، هم قیمت مناسبی داشته باشد و هم نیازهای مشتری را در بازار رقابتی تأمین کند (انتظاریان و سنجری، ۱۳۹۲: ۳).

چ) بی‌توجهی به سلیقه مصرف‌کننده: امروزه موفقیت سازمان‌ها به توانایی آنها در استفاده و ایجاد ظرفیت‌های منابع و سرمایه‌های انسانی بستگی دارد. تولیدکنندگان موفق باید به گونه‌ای عملیات و فرایندهای تولید کالا را طراحی کنند که مورد حمایت مشتریان باشد. کالاهای جدیدی موفق خواهند بود که هم تولیدکنندگانشان درک عمیقی از نیازها و خواسته‌های مشتریان داشته باشند و هم مصرف‌کنندگان مشارکت بیشتری در توسعه آن. مشارکت مشتری در محصول، از طریق شنیدن دیدگاه‌ها و بازخورد محصولات انجام می‌شود. نظرات مشتریان دارای ایده‌های مهمی است که برای تولیدکنندگان حیاتی است (میرفخرالدینی و شعبانی، ۱۳۹۵: ۲). بنابراین، توجه به تغییر سلیقه و نیاز مصرف‌کنندگان کالا در بازار و سازگاری با آنها، از ویژگی‌های تولیدکنندگان سطح جهانی است. در واقع، شرکت‌ها هرچه توان پاسخ‌گویی سریع‌تر و بهتری در طی فرایند طراحی و تولید و توزیع کالا مطابق سلیقه مشتری داشته باشند، رشد بهتری خواهند داشت؛ بنابراین، کسب وفاداری مشتری و حفظ روابط با آنها و ایجاد انگیزه در کارکنان برای توجه به نیاز مصرف‌کننده، برای موفقیت تولیدات کالای داخلی و افزایش رشد و امنیت اقتصادی ضروری است (فیضی و دهقان، ۱۳۸۸: ۱۱).

۴. راهکارها

۴-۱. راهکارهای قرآنی و روایی

برای ایجاد و حفظ امنیت اقتصادی، راهکارهای بینشی و کنشی از جانب خداوند متعال مطرح شده است. راهکارهایی که شیوه کلی را ارائه می‌دهند، راهکارهای بینشی، و راهکارهایی که برای بخش‌های مختلف اقتصاد روش‌هایی را پیشنهاد می‌دهند راهکارهای کنشی‌اند.

الف) راهکارهای کلی: راهکارهایی که باعث ایجاد امنیت اقتصادی در جامعه می‌شوند، در واقع همان اعتقاداتی‌اند که قرآن برای زندگی و سعادت انسان‌ها مطرح کرده است. بنابراین، زمانی که اعتقادات و فرهنگ مردم جامعه‌ای مبتنی بر قرآن باشد، امنیت اقتصادی ایجاد خواهد شد. راهکارهای کلی قرآن کریم، در واقع همان راهکارهای بینشی و شامل موارد زیر است:

۱. حدود شرعی در امور مالی و غیر مالی رعایت شود (نساء: ۲۹)؛
 ۲. روش زندگی افراد مبتنی بر معاد و زندگی اخروی باشد (اسراء: ۱۹)؛
 ۳. تلاش افراد باید ایجاد آسایش هم در دنیا و هم آخرت باشد (قصص: ۷۷)؛
 ۴. تصرف و استفاده نامشروع از اموال دیگران انجام نشود (نساء: ۲۹)؛
 ۵. آثار روزی حلال برای مردم توجیه شود و برکات آن فرهنگ‌سازی شود (اعراف: ۹۶)؛
- بنابراین، اگر بنیان‌های اعتقادی و دینی افراد جامعه‌ای مستحکم باشد، این جامعه با عمل به دستورات یادشده امنیت اقتصادی بالایی را تجربه خواهد کرد و از آثار و برکات راهکارهای قرآن کریم در اقتصاد بهره‌مند خواهد شد.

ب) راهکارهای بخش تولید: تولید از مهم‌ترین ارکان اقتصادی هر جامعه‌ای است که تأثیر گسترده‌ای بر ابعاد اجتماعی، سیاسی و اقتصادی هر کشوری دارد و موجب ایجاد امنیت اقتصادی در جامعه خواهد شد. جامعه با تولید می‌تواند نیازهای خود را به کالا و خدمات برطرف کند. تولید، با ترکیب عواملی برای رسیدن به منافع و مطلوبیت اقتصادی انجام می‌گیرد. به ملزومات موردنیاز برای تولید، عوامل تولید گفته می‌شود. این عوامل شامل منابع مالی و طبیعی، سرمایه و نیروی انسانی، تجهیزات و ماشین‌آلات است.

راهکارهای قرآن برای ایجاد امنیت اقتصادی در بخش تولید، از دو مرحله پیش از تولید و بعد از تولید تشکیل می‌شود.

یک- پیش از تولید: راهکارهای قرآن در زمینه تشویق به فعالیت‌های تولیدی و دیدگاه قرآن برای کسب ثروت، حق مالکیت افراد، فراهم‌سازی عوامل تولید و نقش رفع موانع تولید در ایجاد امنیت اقتصادی، در مرحله قبل از تولید مطرح می‌گردد.

دو - تشویق به تولید: از ضروری‌ترین ارکان هر جامعه‌ای توجه به تلاش و کار و تولید

است. تنها راه ایجاد امنیت و رفاه اقتصادی، کار و تولیدمحوری است. اگر جامعه‌ای به تولید و کار اقتصادی بی توجه باشد، در تأمین نیازهای افراد جامعه ناتوان خواهد شد که این امر به ناامنی اقتصادی خواهد انجامید. بنابراین، توصیه قرآن به انسان‌ها، اهتمام در تولید و فعالیت‌های اقتصادی است.

در آیات متعددی از قرآن کریم، مانند: قصص ۷۳، مزمل: ۲۰، جاثیه: ۱۲، اسراء: ۶۶، جمعه: ۱۰، ملک: ۱۵ و نحل: ۶۶، به اهمیت تولید در کسب روزی و تأمین نیازهای انسان اشاره شده است. خداوند در آیه ۱۲ سوره فاطر می‌فرماید:

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَكَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ يَخْمًا
طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَازِرَ لِيَتَّبِعُوا مَنْ فَضَّلَهُ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ

این دو دریا یکسان نیستند: این دریایی که آبش گوارا و شیرین و نوشیدنش خوشگوار است؛ و این یکی که شور و تلخ و گلوگیر است؛ (اما) از هر دو گوشت تازه می‌خورید و وسایل زینتی استخراج می‌کنید و می‌پوشید و کشتی‌ها را در آن می‌بینی که آنها را می‌شکافند (و به هر سو پیش می‌روند)؛ تا از فضل خداوند بهره‌گیرید و شاید شکر (نعمت‌های او را) به جای آورید.

در این آیه، به کسب روزی از طریق مواد غذایی دریا که به عنوان غذا توسط انسان‌ها مصرف می‌شود، کالاها و محصولات زینتی‌ای که از دریا استحصال می‌شود، و حمل و نقل دریایی اشاره شده است (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ۱۷: ۲۵، قرائتی، ۷، ۱۳۸۳: ۴۸۲). با دلالت التزامی، در این آیه به استفاده از منابع و امکانات دریا برای رفع نیازهای انسان‌ها، و تلاش برای کسب روزی و کنار گذاشتن تنبلی دستور داده شده است. خداوند در این آیات به کسب روزی در سراسر زمین و آسمان اشاره دارد و انسان‌ها را به ایجاد ابزارها و زمینه‌های لازم برای تولید و بهره‌مندی از منابع تشویق می‌کند. خداوند با اشاره به نعمت‌های خود، مانند چراغانی کردن زمین برای کسب روزی، گرده‌افشانی و بارش باران، فراهم نمودن امکانات لازم برای تولید را به بندگان خود یادآوری و آنها را به تولید تشویق می‌کند.

(۱) فراخواندن انسان به آبادانی و عمران:

خداوند در سوره هود آیه ۶۱ می‌فرماید:

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوا لَهُمْ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّحِيبٌ.

به‌سوی (قوم) ثمود، برادرشان صالح را فرستادیم. گفت: ای قوم من! الله را پرستش کنید که معبودی جز او برای شما نیست؛ اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذار نمود. از او آموزش بجوید؛ سپس به‌سوی او بازگردید که پروردگرم (به بندگان خود) نزدیک و اجابت‌کننده (تقاضاهای آنها) است.

در این آیه به عقیده بسیاری از مفسران به مأمور شدن انسان به عمران و آبادانی از جانب خداوند اشاره شده است. خداوند در این آیه فرموده‌اند که زمین برای انسان‌ها ساخته شده است و با تلاش، امکان بهره‌مندی از امکانات آن وجود دارد (مکارم شیرازی و همکاران، ۲، ۱۳۸۶: ۳۵۷).

امام علی علیه السلام خطاب به مردم می‌فرماید:

خداوند زمین و آسمان را فرمان داده است که به شما سود رسانند و آن دو هم اطاعت کرده‌اند. خداوند زمین و آسمان را برای مصالح شما برپای داشته و آن دو نیز بر پای ایستاده‌اند (شریف‌رضی، ۱۳۷۹: ۱۹۹).

(۲) احترام به مالکیت افراد:

با احترام به مالکیت افراد، آنها در پرتو قوانین اسلام، هم به تولید و رفع نیازهای جامعه می‌پردازند و هم ثروت مشروعی برای خود کسب می‌کنند و توان تولید خود را افزایش می‌دهند. خداوند می‌فرماید:

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (بقره: ۱۸۸).

و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید و برای خوردن بخشی از اموال مردم به گناه (قسمتی از) آن را (به‌عنوان رشوه) به قضات ندهید؛ درحالی‌که می‌دانید (این کار، گناه است).

در این آیه، مالکیت افراد محترم شمرده شده است (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ۲: ۷۴؛ قرائتی،

۱، ۱۳۸۳: ۲۹۵). احترام به مالکیت فردی، افزون بر تشویق به تولید، با تأمین امنیت برای کالا و درآمد و سرمایه‌گذاری تولیدکنندگان، امنیت اقتصادی جامعه تقویت خواهد شد.

نکته دیگری که از این آیه استنباط می‌شود، این است که امر و تشویق به تولید، امر به فراهم‌سازی عوامل تولید و نیز امر به رفع موانع تولید نیز می‌باشد؛ زیرا در حکمت خداوند متعال نمی‌گنجد که به کاری امر کند، اما به لوازم و شرایط لازم برای آن بی‌توجه باشد.

دو- هنگام تولید: در بخش قبل، توجه و تشویق اسلام به تولید و فعالیت اقتصادی مطرح شد. در اینجا مطرح می‌شود که از نظر اسلام، چه تولیدی موجب رشد جامعه و افزایش امنیت اقتصادی جامعه و چه تولیدی موجب گمراهی و ناامنی اقتصادی خواهد شد.

تولید کالا در ایجاد امنیت اقتصادی مؤثر است؛ بنابراین، قرآن اصولی را برای تولید مشخص کرده است که عمل به آنها موجب تعالی و افزایش امنیت اقتصادی جامعه می‌شود. قرآن در سوره بقره به صورت کلی تولیدات ممنوع و مجاز را روشن ساخته است: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ» (بقره: ۱۸۸)؛ و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید. طبق این آیه، هرگونه تصرف در اموال دیگران از راه نامشروع، مشمول نهی الهی است؛ همچنین از این آیه برداشت می‌شود که برخی تولیدها حرام است و صرف هزینه برای تولید آن مجاز نیست (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ۲: ۷۴؛ قرائتی، ۱۳۸۳: ۲۹۶).

براساس این، آیه تولید برخی کالاها مانند آلات قمار، شراب و... -که فقط در مسیر حرام استفاده می‌شوند- حرام‌اند و درآمدی که از این طریق به دست می‌آید، مشمول اکل مال به باطل است. پرهیز از تولید حرام، از دو طریق موجب امنیت اقتصادی می‌شود:

۱. گسترش تولید حرام در جامعه، منجر به حرام شدن کسب و کار و کاهش میزان پایداری مردم به حلال و حرام الهی می‌انجامد و این به معنای ایجاد زمینه‌های ناامنی اقتصادی است.
۲. اختصاص سرمایه و نیروی کار بنگاه اقتصادی به تولید حرام، به معنای اختصاص نیافتن این سرمایه و نیروی کار برای تولید دیگر کالاهای مورد نیاز و مفید در جامعه، و در مقابل، تولید کالای مضر برای جامعه است. این امر به نوبه خود به ناامنی اقتصادی در جامعه می‌انجامد.

پ) راهکارهای بخش توزیع: توزیع در مباحث اقتصادی به معنای تقسیم نمودن منابع و

محصولات و درآمدهای حاصل از فعالیت‌های اقتصادی است. بررسی قرآن کریم نشان می‌دهد که نظام عدالت توزیعی می‌تواند اهداف نظام توزیع برای افزایش امنیت اقتصادی را محقق کند. افراد باید بدانند که هر آنچه در اختیار دارند، امانتی از جانب خداوند است. در این صورت، بسیاری از بی‌عدالتی‌ها در توزیع کالا و ثروت رخ نخواهد داد. خداوند می‌فرماید: «آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ (حدید: ۷)؛ به خدا و رسولش ایمان بیاورید و از آنچه شما را نماینده (خود) در آن قرار داده، انفاق کنید؛ (زیرا) کسانی که از شما ایمان بیاورند و انفاق کنند، اجر بزرگی دارند.» خداوند هنگام توزیع به شکل انفاق به مردم، یادآوری می‌کند که انسان جانشین خداوند بر روی زمین است؛ پس اموال و آنچه در اختیار دارند، در اصل از آن خداوند است (مکارم شیرازی و همکاران، ۲۳، ۱۳۷۴: ۳۱۴-۳۱۳؛ قرآنی، ۹، ۱۳۸۳: ۴۵۷). توجه به این مطلب است که باعث می‌شود در هنگام توزیع، عدالت رعایت شود و امنیت اقتصادی جامعه تقویت گردد.

در نظام عادلانه توزیع، چهار بخش باید در نظر گرفته شود:

۱. سهم نیروی انسانی: نیروی کار افزون بر دستمزدی که از تولید کالا می‌برد، به علت مشارکتش در تولید، سهمی از منافع این کالا را نیز می‌برد.
۲. سهم سرمایه: سهم سرمایه شامل موارد ذیل می‌باشد:
 - سهم منابع اولیه تولید
 - سهم ابزارهای تولیدی
 - سهم سرمایه مالی تولید

منابع، ابزار و سرمایه مالی تولید، همگی جزو سرمایه شمرده می‌شوند. روشن است که تولید از جمع کار و سرمایه حاصل می‌شود. سرمایه‌ای که برای تولید استفاده شده است نیز به نحوی در حکم کار منفصل است. بنابراین، بخشی از منافع تولید نیز به سرمایه تعلق می‌گیرد.

۳. مالیات‌های حکومتی: منظور از مالیات‌های حکومتی، همان خمس و زکات است که لازم است پس از تولید پرداخت شوند.

۴. حق معلوم: صاحب تفسیر المیزان معتقد است که حق معلوم چیزی است جدا از زکات واجب که براساس شریعت اسلام بر اقلام نه‌گانه تولیدی واجب است. بنا بر نظر ایشان، این حق معلوم انفاق واجبی است که انسان از روی اختیار باید انجام دهد (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ۲۰: ۱۵ و ۱۸: ۳۹۶).

ت) راهکارهای بخش مصرف: در آیات و روایات، ارتباط دنیا و آخرت با مصرف، مشخص شده است. با اعتقاد به اسلام، چهارچوبی برای نظام مصرف افراد به وجود می‌آید. این چهارچوب نشان می‌دهد که مسلمانان با توجیه مالکیت خود نمی‌توانند به هر گونه‌ای که باعث لذت آنان می‌شود، اقدام به مصرف کالاها نمایند. در زمینه مصرف، اسلام در مواردی ممنوعیت قرار داده و حتی در کالاهای مجاز نیز محدودیت مصرف مشخص نموده است؛ اما در برخی موارد، مانند انفاق، صرف درآمد را تشویق کرده است. اسلام مصرف کالا را به گونه‌ای که موجب رشد و کمال انسان و نزدیک شدن به خدا گردد، مدنظر دارد. در مکاتب سرمایه‌داری و مارکسیسم، عالی‌ترین هدف مصرف، لذت فردی است؛ اما در مکتب اسلام، هدف از مصرف نزدیک شدن به خداوند است.

خداوند متعال لوازم موردنیاز انسان‌ها را فراهم نموده است؛ چنان‌که می‌فرماید:

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ إِيَّاكَ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (نحل: ۱۲).

اوشب و روز و خورشید و ماه را مسخر شما ساخت؛ و نیز ستارگان به فرمان او مسخر شما شدند. در این نشانه‌هایی است (از عظمت خدا) برای گروهی که عقل خود را به کار می‌گیرند.

اما شرط استفاده از نعمت‌های موجود، حلال و طیب بودنشان است. دو نوع مصرف فردی و اجتماعی برای مسلمانان مشخص شده است که هرکدام دارای حد بالا و پایینی می‌باشند: حد بالا اسراف، و حد پایین بخل است. «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (اعراف: ۳۱)؛ ای فرزندان آدم! زینت خود را به‌هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید؛ و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد.»

۱. «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (الذاریات: ۱۹)؛ و در اموالشان برای سائل و محروم حقی [معین] بود.»

در این آیه بیان شده است که از نعمت‌های خدا بهره‌مند شوید؛ اما از اسراف پرهیزید تا دچار عذاب خداوند نشوید (مکارم شیرازی، ۶، ۱۳۷۴: ۱۴۹-۱۴۶؛ قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۳: ۵۳). برای مثال، اسراف به شکل مصرف کالای تجملاتی، موجب افزایش فاصله طبقاتی و چنددستگی جامعه مسلمان می‌شود. همچنین با افزایش دستمزد در بخش تولید کالاهای تجملاتی ناشی از افزایش تقاضا برای این کالاها در جامعه، دستمزد و هزینه تولید کالاهای ضروری نیز افزایش خواهد یافت و فشار روی اقشار ضعیف بیشتر می‌شود که نتیجه آن، نابسامانی و ناامنی اجتماعی و اقتصادی خواهد بود.

همچنین بخل نیز از نظر شرع اسلام امری مذموم است و آیات متعددی آن را مذمت کرده و به انفاق توصیه نموده‌اند:

«وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (بقره: ۱۹۵)؛ و در راه خدا انفاق کنید! و (با ترک انفاق) خود را به دست خود به هلاکت نیفکنید؛ و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می‌دارد.» خداوند در این آیه هشدار می‌دهد که ترک انفاق به علت بخل، آثار منفی اجتماعی مانند فقر، نابسامانی و ناامنی اقتصادی به وجود خواهد آورد (مکارم شیرازی و همکاران، ۲، ۱۳۷۴: ۳۵؛ قرائتی، ۱، ۱۳۸۳: ۳۰۷). بنابراین، مصرف طبق راهکارهای اسلام، موجب بهبود معیشت افراد جامعه و تقویت مشارکت آنها در تولید و افزایش رفاه کل جامعه و تقویت امنیت اقتصادی جامعه خواهد شد. راهکارهای قرآنی زمینه مصرف را می‌توان این‌گونه برشمرد:

۱. منع اسراف^۱ (انعام: ۱۴۱)
۲. منع تبذیر^۲ (اسراء: ۲۶)
۳. منع اتلاف^۳ (نساء: ۵)

۱. اسراف به معنای تجاوز از حد است. اسراف مال، گاهی در مورد مخارج به کار می‌رود و به معنای تخصیص درآمد بر چیزی به مقدار بیش از حد متعارف است و گاهی در مورد مصرف استعمال می‌شود و به معنای استفاده ناقص از یک کالای مصرفی است (حسینی، ۱۳۸۸: ۱۴۲).

۲. تبذیر به معنای ولخرجی و صرف مال در امور نامشروع (قمار، زنا، شراب، تبلیغات گمراه‌کننده و...) است (همان: ۱۴۱).

۳. اتلاف به معنای تلف کردن و از بین بردن مال است. هیچ کس حق ندارد کالای مورد نیاز مردم را تلف کند (همان: ۱۴۶).

۴. منع اتراف^۱ (اسراء: ۱۶)

۵. منع بخل (فرقان: ۶۷)

۶. رعایت کفاف^۲ (فرقان: ۶۷)

۲-۴. راهبردها و راهکارهای اقتصادی

الف) حمایت مستقیم از تولید: می‌توان گفت مرکز اصلی افزایش امنیت اقتصادی، مقاومت اقتصاد ملی و توسعه پایدار، تقویت تولید ملی است. بسیاری از مشکلات اقتصادی و اجتماعی، مانند بیکاری و فقر و بزهکاری، به علت ناتوانی در ایجاد شغل‌های مولد و حمایت نکردن از تولید ایجاد شده‌اند. اقتصاددانان جهان معتقدند که تقویت بهینه تولید، و امنیت اقتصادی هر کشور، به اندازه سیاست و امنیت ملی کشورها اهمیت دارد. تقویت و حمایت از تولید، تابعی از سطح بلوغ فکری، سطح فرهنگ و تخصیص منابع و نظام تصمیم‌گیری کشور است. براساس نظریه اقتصاد ملی کشوری که به دنبال رونق اقتصادی، فرهنگ بالا و استقلال است، باید بتواند از امنیت اقتصادی خود دفاع کند، برای این هدف، کشور باید تا جای ممکن به تقویت سرمایه‌های فیزیکی و سرمایه انسانی تولیدکنندگان پردازد. در واقع، استقلال بدون تولید و صنایع قوی در کشور، بسیار شکننده و ضعیف خواهد بود. امروزه کاملاً مشخص است که حتی قدرت نظامی نیز به تقویت و قدرت صنعت کشورها وابسته است. تولید داخلی با ایجاد هویت ملی و قدرت و استقلال کشور، باعث توسعه و رشد کشور خواهد شد (مؤمنی، ۱۳۹۵: ۱۲).

ب) خروج از رکود تورمی: رکود، زمانی که همراه با تورم می‌شود، آسیب‌های بیشتری بر اقتصاد کشور خواهد داشت. رکود تورمی با افزایش ناامنی اقتصادی، هم‌زمان موجب رکود تولید و تورم اقتصادی و افزایش بیکاری در کشور می‌شود. کاهش درآمدهای نفتی، تراز تجاری کشور و کسری بودجه و عملکرد دولت، از عواملی است که موجب کاهش امنیت

۱. اتراف به معنای مصرف‌گرایی و افسارگسیختگی در تأمین لذات حیوانی (اشرافی‌گری و شادخواری) است و به کسی که اتراف می‌کند، مترف گویند.

۲. کفاف، حدی از مصرف است که بین اقتار (بخل) و اسراف می‌باشد و به معنای حدی از مصرف است که در آن، فرد به میزان تأمین نیازهای فرد و خانواده‌اش - به صورتی که نیازمند دیگران نباشد - در حد متعارف مصرف کند.

اقتصادی و رکود تولید کالا می‌شود. بیشتر کشورهای در حال توسعه، مانند ایران، به دلیل ناهماهنگی در سیاست‌های پولی و مالی دچار این مشکل می‌شوند. در حالت رکود تورمی، سیاست‌هایی که موجب کاهش تورم می‌شوند، با افزایش ریسک سرمایه‌گذاری، رکود تولید را در پی خواهند داشت؛ همچنین تصمیماتی که به دنبال کاهش رکود باشند، افزایش تورم را در پی دارند؛ بنابراین، امنیت اقتصادی در این حالت با در نظر داشتن هر دو معضل رکود و تورم، کاهش می‌یابد؛ از این رو، رکودی که در کشورهای در حال توسعه ناشی از تنگنای طرف عرضه و تولید است، اگر با حمایت دولت و سرمایه‌گذاران بر طرف نشود، به علت وجود تقاضای بالا در این کشورها برای کالا، به افزایش قیمت هم‌زمان با رکود تولید محصولات خواهد انجامید. بنابراین، حمایت از تولید کالا در ایران، افزون بر بر طرف کردن تنگنای عرضه کالا، کاهش تورم و قیمت محصولات و افزایش امنیت اقتصادی هم برای تولیدکننده و هم مصرف‌کننده کالا را به دنبال خواهد داشت (خانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳).

پ) سامان بخشیدن به گمرک: گمرک نقش اساسی در امنیت اقتصادی کشور دارد. اساسی‌ترین بخش‌های اقتصاد ملی، یعنی صادرات و واردات و تبادل کالا، از طریق گمرک انجام می‌شود. نقش گمرک‌ها در عرصه بازرگانی جهانی برای کالاهای کشورها و تأمین شرایط مطلوب برای تولیدکنندگان، امری بدیهی است؛ بنابراین، برای موفقیت تولیدکنندگان در عرصه اقتصاد جهانی، تدوین سیاست‌ها و خط‌مشی‌هایی در گمرک برای کمک به تولیدکنندگان داخلی ضروری است. در این میان تولیدکنندگانی موفق خواهند بود که افزون بر توجه به کیفیت و نیاز مشتری، توانایی عرضه بموقع کالای خود در بازارهای جهانی را داشته باشند (قورچیان و کرباسیان، ۱۳۸۶: ۴).

همچنین بخشی از قاچاق کالا به کشور - که صدمات زیادی به تولید و امنیت اقتصادی کشور وارد کرده است- به قوانین و مقررات گمرکی بازمی‌گردد. نبود ثبات و شفافیت، تفسیرپذیری، مطابقت نداشتن با واقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه، پاسخ‌گو نبودن به نیاز تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان، ایجاد مانع برای اقتصاد رقابتی در کشور و جامع نبودن و در نظر نگرفتن سرعت تجارت جهانی، از مشکلات قوانین بازرگانی است که با توجه به ضعف‌های ساختار اداری و فقدان نظارت‌های مؤثر بر عملکرد و عدم اقتدار

گمرک، باعث قاچاق کالا به کشور می‌شود و در تضعیف امنیت اقتصاد کشور مؤثر است (بنایی، ۱۳۸۱: ۲۷).

ت) تولید صادرات محور: امروزه راهبرد تولید صادرات محور برای افزایش رشد و تقویت اقتصادی کشورها، مورد توجه اقتصاددانان است. تولید با هدف صادرات، موجب بهبود کارایی و افزایش تخصص تولیدکنندگان و حرکت سرمایه‌ها و تخصیص منابع به سمت تولید خواهد شد. رابطه رشد اقتصادی و افزایش صادرات، مورد تأکید نظریه‌های رشد اقتصادی کلاسیک و نئوکلاسیک نیز می‌باشد (کریمی و راشدی، ۱۳۸۰: ۲). اقتصاددانان زمانی که به اثربخشی راهبرد جایگزینی واردات در افزایش رشد اقتصادی پی بردند، سیاست‌های اقتصادی برون‌گرایی، مانند افزایش تولید صادرات محور را برای تقویت اقتصاد مطرح کردند. اقتصاددانان مطرحی مانند آدام اسمیت و آلفرد مارشال معتقدند که صادرات با گسترش بازارهای هدف موجب افزایش رشد تولید و بهره‌وری تولیدکنندگان می‌شود؛ بنابراین، تولید صادرات محور موجب افزایش بهره‌وری عوامل تولید، بهبود رشد اقتصادی، اشتغال‌زایی، امکان بهره‌گیری از صرفه مقیاس در تولید محصولات، کارایی در تخصیص منابع مالی، استفاده از فناوری روز، بهبود تراز پرداخت‌ها و مقابله با تورم، و در نهایت افزایش امنیت اقتصادی کشور خواهد شد (تقوی و نعمتی‌زاده، ۱۳۸۳: ۸). نتایج کلی تحقیقی با عنوان بررسی تغییرات ساختاری اقتصاد ایران با توجه به اثرات توسعه صادرات نیز بیانگر عملکرد متناسب اثرات گسترش صادرات بر فرایند رشد تولید بخش‌ها، و تقویت کل اقتصاد است (بانویی و همکاران، ۱۳۸۰: ۳۷).

ث) توسعه صنایع تبدیلی: صنایعی که به فراوری تولیدات کشاورزی می‌پردازند، با تکمیل چرخه تولید محصولات کشاورزی، باعث توسعه تولید محصولات کشاورزی و افزایش ایجاد ارزش افزوده و تقویت امنیت اقتصادی بخش کشاورزی می‌شوند. مقام معظم رهبری نیز تأکید دارند که راه توسعه روستاها، ایجاد صنایع تبدیلی در خود روستاهاست (حسینی خامنه‌ای، بیانات در دیدار با هیئت دولت، ۱۳۹۳/۰۶/۰۵).

توسعه صنایع تبدیلی با افزایش ماندگاری محصولات کشاورزی، کاهش ضایعات محصولات کشاورزی، عرضه گسترده‌تر، توسعه صادرات و در مجموع افزایش ارزش

اقتصادی محصول، موجب تقویت اقتصاد کشور می‌شود. صنایع تبدیلی با بهبود مطلوبیت محصولات کشاورزی، سهم بسیار زیادی در ایجاد ارزش افزوده محصولات خام کشاورزی، افزایش کارایی بخش کشاورزی و افزایش سطح درآمد روستاییان، ایجاد اشتغال صنعتی در مناطق روستایی، و در نهایت افزایش تولید محصولات داخلی دارند؛ و بهبود اقتصاد روستا، باعث افزایش امنیت اقتصاد کشور می‌شود (قادرپور و همکاران، ۱۳۹۴: ۲).

ج) متنوع نمودن مقاصد صادراتی: صندوق بین‌المللی پول در گزارش خود درباره اقتصاد ایران، مسائلی را مطرح کرده است. یکی از بخش‌های این گزارش، به صادرات، به‌ویژه صادرات غیرنفتی ایران، اختصاص دارد. صندوق بین‌المللی پول در این گزارش می‌نویسد، سهم نسبتاً پایین صادرات نفتی ایران به نسبت تولید ناخالص داخلی این کشور، حاکی از اقتصاد تقریباً بزرگ و متنوع شدن آن دارد. با اینکه در حال حاضر صادرات کالاهای ایرانی بیش از میانگین کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا^۱ است، اما برطبق این گزارش، بیشتر این کالاها مرتبط با بخش‌های نفتی ایران‌اند. این نهاد بین‌المللی توصیه می‌کند که افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و بهبود فناوری‌های تولید در بخش غیرنفتی و تنوع‌بخشی و رقابتی شدن محصولات تولید داخل، برای بهبود رشد اقتصادی کشور ضروری است (IMF report, 2018: 11).

اگر تنوع محصولات و مقاصد صادراتی کم باشد، با کوچک‌ترین تغییری در اقتصاد جهانی یا ظهور رقیبی قدرتمند در زمینه تولید این محصولات یا محدودیت در فروش این نوع از محصول در جهان، به سرعت میزان کل صادرات کشور و امنیت اقتصادی کشور تحت تأثیر قرار می‌گیرد. بنابراین، حمایت از تولید کالای ایرانی با متنوع‌سازی مقاصد صادراتی این محصولات، به شکلی که موجب تنوع تعداد کالای صادراتی، افزایش مقاصد صادراتی و فروش کالاهای متنوع صنعتی به جای کالاهای محدود مواد اولیه و خام شود، تقویت درآمدهای ارزی و افزایش امنیت اقتصادی را در پی خواهد داشت (تقی‌پور و موسوی، ۱۳۸۰: ۲).

چ) کاهش قیمت تمام‌شده: تولید در ایران به اصلاح ساختاری جدی‌ای نیازمند است تا

1. MENA.

شرایط را برای کاهش هزینه‌های تولید در کشور فراهم کند. اصلاح ساختار میزان مصرف مواد اولیه و کاهش مصرف انرژی در بخش تولید، یکی از اقدامات مهمی است که ضرورت دارد مدنظر سیاست‌گذاران و صاحبان صنایع قرار گیرد. در کشور باید در زمینه کاهش هزینه‌های تولید، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری شود تا کالای ایرانی در برابر کیفیت و قیمت کالای عرضه‌شده در بازارهای جهانی قابل رقابت باشد.

رشد سریع اقتصاد کشورها و تولیدکنندگان در سطح جهان، فضای رقابتی شدیدی را برای تولید کالا و فروش محصولات در بازارها ایجاد کرده است. این امر باعث شده است کشورهای تولیدکننده برای باقی ماندن در رقابت فروش محصولاتشان و حفظ رشد اقتصادی، راهی جز استفاده از فناوری‌های برتر، افزایش بهره‌وری و در نهایت کاهش قیمت محصولاتشان نداشته باشند. در این میان افزایش بهره‌وری عوامل تولید، از جمله نیروی انسانی و ماشین‌آلات و تجهیزات، و کاهش ضایعات تولید به گونه‌ای که موجب صرفه‌جویی در تولید کالا شود، امری ضروری است. در این میان افزایش بهره‌وری به شکلی که موجبات کاهش هزینه‌های تولید را فراهم کند، موجب دستیابی کشورها به رشد پایدار و امنیت اقتصادی خواهد شد (کریمی و راشدی، ۱۳۸۳: ۵۰).

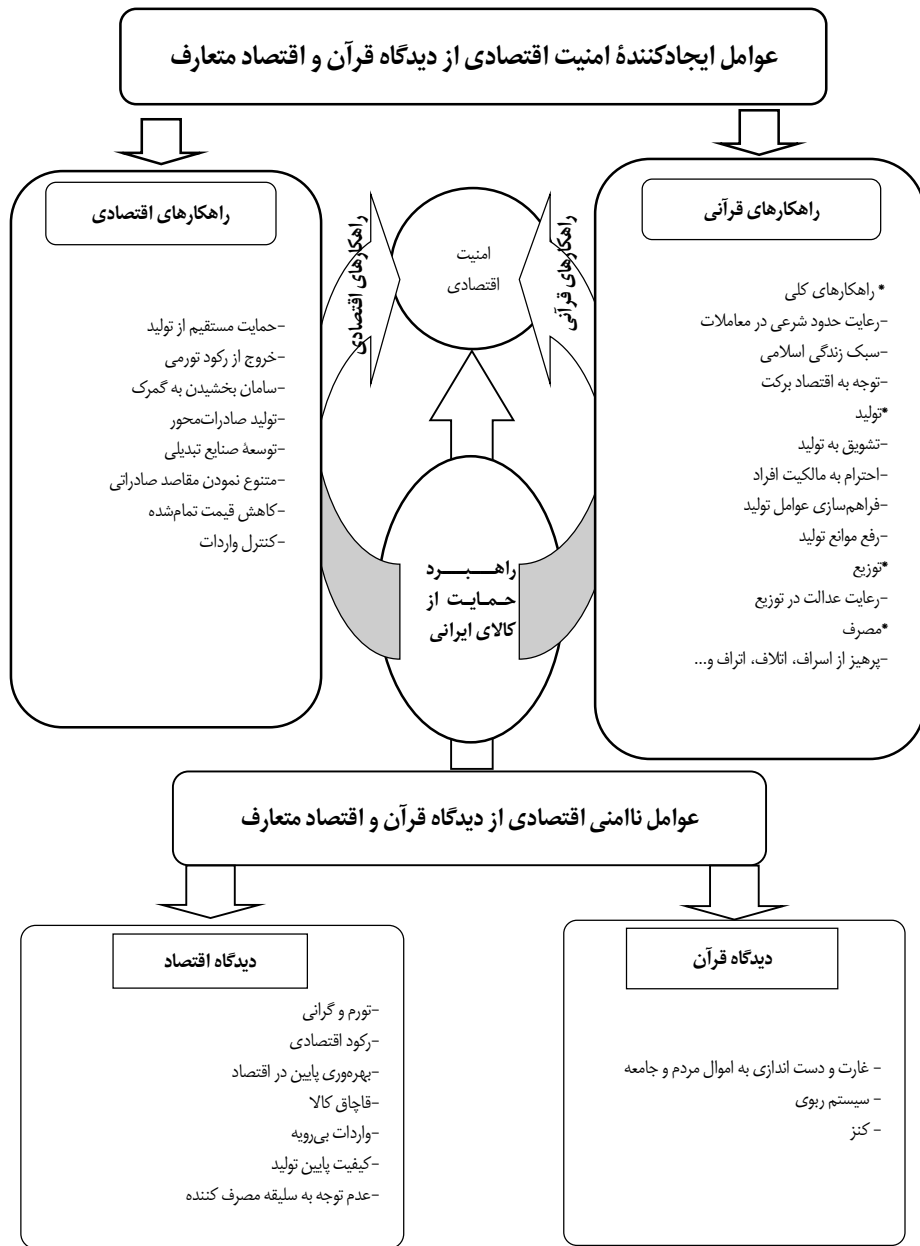
ح) کنترل واردات: کنترل نامناسب واردات و واردات بی‌رویه، از عوامل اصلی کاهش تولیدات داخلی، بیکاری جوانان، تعطیلی کارخانه‌ها و مراکز تولیدی فعال در کشور، کاهش تراز اقتصادی کشور و خروج ارز از کشور است. این مسائل صدمات زیاد اقتصادی و اجتماعی به کشورها وارد می‌کند و موجب افزایش فقر و بیکاری و بزهکاری در جوامع می‌شود. البته واردات به‌طور کلی مذموم نیست و پژوهش‌ها نشان داده‌اند که واردات کالاهای سرمایه‌ای و کالاهای موردنیاز صنایع، حتی موجب رشد و تقویت تولید کشورها می‌شود؛ اما به‌طور کلی در چهارچوب حساب‌های ملی، واردات یک منبع نشت و خروجی محسوب می‌شود که در نهایت، افزایش واردات به کاهش تولید داخلی و تضعیف رشد اقتصادی خواهد انجامید (جعفری صمیمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۰).

اما گاهی در میان واردات اقلام و محصولات خارجی به کشور، محصولاتی وجود دارند که توان تولید آنها در داخل کاملاً وجود دارد. این در حالی است که تحقق سیاست‌های

اقتصاد مقاومتی و افزایش امنیت اقتصادی، تنها با اتکا به تولید کالای ایرانی، توانمندسازی تولیدکنندگان و کاهش واردات محقق خواهد شد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله درصدد بودیم که امنیت اقتصادی را از دیدگاه قرآنی-اقتصادی بررسی کنیم. در این زمینه ابتدا اقدام به پایش چالش‌های امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآنی-اقتصادی نمودیم؛ سپس با در نظر گرفتن تولید داخلی و منحصراً حمایت از کالای ایرانی به عنوان یک راهبرد، اقدام به برشماری راهکارهای امنیت اقتصادی از دیدگاه قرآنی-اقتصادی نمودیم. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که عواملی همچون تورم، رکود، بهره‌وری پایین و... از چالش‌های اصلی ایجاد امنیت اقتصادی، یا به عبارتی دیگر عوامل ایجادکننده ناامنی اقتصادی‌اند. در این چهارچوب، از دیدگاه قرآن کریم نیز عواملی همچون سرقت، رباخواری و احتکار، عوامل ایجادکننده ناامنی اقتصادی‌اند. پس از بررسی منابع و ادبیات موضوع و تحلیل اسناد، این تحقیق نشان داد که حمایت از تولید، خروج از رکود تورمی، تولید صادرات محور و... عوامل امنیت اقتصادی هستند. از دیدگاه قرآنی نیز توجه به اقتصاد برکت، تشویق به تولید، عدالت توزیعی و پرهیز از اسراف و... موجب ایجاد امنیت اقتصادی در جامعه خواهند شد. بررسی چالش‌ها و راهکارهای امنیت اقتصادی نشان می‌دهد که می‌توان به منظور نیل به امنیت پایدار اقتصادی و تحقق آن، به تولید داخلی و به طور خاص در کشورمان به حمایت از کالای ایرانی توجه ویژه نمود. در واقع، به حمایت از کالای ایرانی باید به عنوان یک راهبرد به منظور گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب نگریست. در نمودار ذیل به تفصیل نتایج پژوهش تبیین شده است:

منابع

- نهج البلاغه، (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی، قم، مشهور.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ترجمه صادق حسن زاده، قم، انتشارات آل علی، ۱۳۸۲.
- انتظاریان، ناهید و محمد سنجرى (۱۳۹۲). «تأثیر کیفیت بر افزایش سرمایه‌گذاری در تولید»، ماهنامه کار و جامعه، ش ۱۶۳، آذر، ۴۵-۵۰.
- اینگاهارت، رونالد (۱۳۷۳). تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، تهران، کویر.
- بانویی، علی اصغر، منوچهر عسگری و حمید رضا برادران شرکا (۱۳۸۰). «بررسی تغییرات ساختاری اقتصاد ایران باتوجه به اثرات توسعه صادرات»، مجله علوم انسانی، ش ۸، ص ۲۷-۳۷.
- بنایی، رضا (۱۳۸۱). «اثر قوانین و مقررات بازرگانی و گمرکی بر قاچاق کالا»، پژوهشنامه بازرگانی، ش ۲۲، بهار، ص ۱۲۹-۱۵۶.
- پورعبادالهان کوچیج، محسن، غلامحسین رهنمای قراملکی و رسول حجت‌خواه (۱۳۹۰). «بررسی نقش مخارج R&D داخلی و واردات کالاهای سرمایه‌ای - واسطه‌ای بر روی تولید در صنایع ایران»، تحقیقات اقتصادی، ش ۹۵، پاییز و زمستان، ص ۱ - ۳۰.
- تقوی، مهدی و سینا نعمتی‌زاده (۱۳۸۳). «اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر صادرات غیرنفتی ایران»، پژوهشنامه اقتصادی، س ۱۴، پاییز، ص ۷۱-۹۶.
- تقی‌پور، انوشیروان و افسانه موسوی آزادکسمایی (۱۳۸۰). «تحلیلی بر متنوع‌سازی صادرات و تأثیر آن بر افزایش درآمدهای ارزی غیرنفتی: مورد مطالعه ایران»، پژوهشنامه بازرگانی، ش ۱۸، بهار، ص ۱۰۹ - ۱۴۳.
- جعفری صمیمی، احمد، امیرمنصور طهرانچیان و روزبه بالونژاد نوری (۱۳۹۱). «کنترل بهینه واردات در برنامه‌ریزی برای رشد اقتصادی»، پژوهش‌های پولی بانکی، ش ۱۴، زمستان، ص ۶۹-۸۶.
- جهانگرد، اسفندیار، حسن طایبی و مژگان نادری (۱۳۹۱). «تحلیل عوامل مؤثر بر بهره‌وری کل عوامل تولید در اقتصاد ایران»، پژوهشنامه بازرگانی، ش ۶۳، تابستان، ص ۵۱-۸۵.
- حسینی، سیدرضا (۱۳۸۸). الگوی تخصیص درآمد و نظریه رفتار مصرف‌کننده مسلمان، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی. بیانات رهبری در دیدار با هیئت دولت ۱۳۹۳/۶/۵.
- خانی قریه‌گپی، نوشین، بهرام سبحانی، فیروزه عزیزی و مجید صباغ کرمانی (۱۳۹۲). «شناسایی علل رکود تورمی در ایران: روش تصحیح خطای آستانه‌ای، مدل‌سازی اقتصادی»، ش ۲۴، زمستان، ص ۳۵-۱۹.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین‌بن‌محمد (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، بیروت، دارالقلم.
- رضایی، معصومه، رحمان خوش اخلاق و محمد واعظ (۱۳۹۱). «اندازه‌گیری تأثیر کاهش نرخ‌های تعرفه بخش خودرو بر روی واردات و تولید ناخالص ملی برای ایران: تحلیلی در چهارچوب تعادل عمومی»، اقتصاد توسعه و برنامه‌ریزی، ش ۲، پاییز و زمستان، ص ۱۰۰-۷۹.
- شجری، پرستو (۱۳۸۸). «از رکود تا بهبود اقتصادی»، تازه‌های اقتصاد، ش ۱۲۶، زمستان، ص ۸۳-۷۳.
- صدوق، ابوجعفر محمدبن‌علی (۱۴۰۵). من لایحضره الفقیه، بیروت، دارالاضواء.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۳ق). المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، طبعه الثالثه.
- فرنقی، الهام، اورانوس پریور و حمید توفیقی (۱۳۹۳). «تورم. نااطمینانی تورم، و رشد تولید در ایران»، پژوهشنامه اقتصاد و کسب‌وکار، ش ۷، تابستان، ص ۱-۱۴.
- فیضی، کامران و حسن دهقان دهنوی (۱۳۸۸). «تعیین اقدامات تخصصی و مشترک مدیریت کیفیت جامع، تولید به‌هنگام و نگهداری جامع بهره‌ور»، کاوش‌های مدیریت بازرگانی، ش ۲، پاییز و زمستان، ص ۱۰۹-۱۳۲.
- قادرپور، لیلا، سیدنعمت‌الله موسوی و زکریا فرج‌زاده (۱۳۹۴). «اثر سیاست‌های حمایتی دولت بر عرضه محصولات واحدهای صنایع تبدیلی کشاورزی»، پژوهش‌های اقتصاد توسعه و برنامه‌ریزی، ش ۲، پاییز و زمستان، ص ۹۳-۱۰۱.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم.
- قورچیان، نادرقلی و مسعود کرباسیان (۱۳۸۶). «بررسی نظام مدیریت سازمان گمرک‌های جهان در قرن بیست‌ویکم به‌منظور ارائه مدل مناسب در کشور»، پژوهشنامه اقتصادی، ش ۲۵، تابستان، ص ۴۷-۷۳.

کریمی، فرزاد و علی راشدی (۱۳۸۰). «بررسی اثرات متقابل تولید و صادرات در اقتصاد ایران با روش معادلات هم‌زمان»، پژوهشنامه بازرگانی، ش ۱۹، تابستان، ص ۴۹-۶۵.

مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از فضلا (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب اسلامیه.

_____ (۱۳۸۶). برگزیده تفسیر نمونه، تنظیم احمدعلی بابایی، تهران، دارالکتب اسلامیه.

مؤمنی، فرشاد (۱۳۹۵). «بنیه تولید ملی، بررسی انتقادی برنامه‌های توسعه و عملکرد اقتصادی»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ش ۱، بهار، ص ۱۴۷-۱۶۹.

میرفخرالدینی، سیدحیدر و اکرم شعبانی (۱۳۹۵). «مشارکت مشتری در توسعه محصول جدید»، کاوش‌های مدیریت بازرگانی، ش ۱۶، ص ۱۲۱-۱۴۰.

وطن‌پور، علیرضا (۱۳۸۷). «قاچاق کالا و تأثیر آن بر اقتصاد ملی»، بررسی‌های بازرگانی، ش ۲۸، فروردین و اردیبهشت، ص ۶-۲۴.

ولی‌پور خطیر، محمد و زین العابدین اکبرزاده (۱۳۹۶). «تبیین راهبردهای رقابت‌پذیری تولید با رویکرد گسترش کارکرد عملکرد کیفیت فازی و مدل‌سازی ساختاری تفسیری»، مطالعات مدیریت صنعتی، ش ۶۴، پاییز، ۵۱۱-۵۳۱.